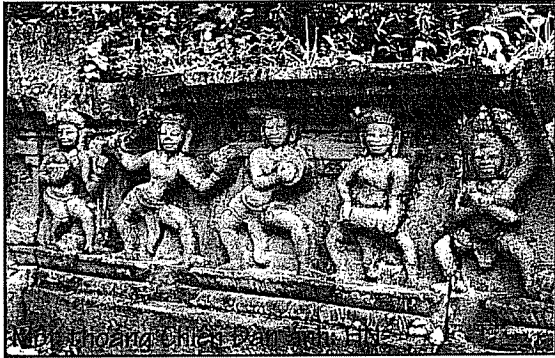

Một số vấn đề cần quan tâm khi tu bổ tôn tạo kiến trúc tháp Champa

LÊ ĐÌNH PHỤNG*

Trong loại hình kiến trúc cổ ở nước ta hiện nay, kiến trúc tháp Champa là một loại hình đặc biệt, bởi ngoài giá trị lịch sử, tôn giáo, các tháp Champa còn được coi như một tác phẩm nghệ thuật hoàn chỉnh với kỹ thuật xây dựng độc đáo, chạm khắc tinh mỹ. Chính vì vậy, có thể nói chưa có loại hình kiến trúc cổ nào còn tồn tại ở nước ta, như kiến trúc tháp Champa, đều được nhà nước công nhận là di tích lịch sử kiến trúc – nghệ thuật văn hoá; đặc biệt khu di tích Mỹ Sơn (Quảng Nam) được Tổ chức văn hoá - khoa học giáo dục thế giới (UNESCO) công nhận là di sản văn hoá thế giới.

Với vị thế và giá trị tự thân rất cao nên ngày nay các tháp Champa được sự quan tâm đặc biệt của nhà nước và các địa phương dải đất từ Thừa Thiên-Huế đến Bình Thuận. Nhưng, thực tiễn qua các cuộc tôn tạo, tu bổ các kiến trúc tháp Champa vừa qua đã cho thấy một số vấn đề cần phải quan tâm khi tiếp xúc với loại hình kiến trúc đặc biệt này.

1- Về niên đại của các di tích:

Hệ thống tháp Champa hiện còn ở nước ta hiện nay nằm rải rác dọc theo các tỉnh duyên

hải miền Trung từ Thừa Thiên-Huế đến Bình Thuận. Niên đại các tháp sớm nhất thuộc thế kỷ VII (Mỹ Sơn E1-Quảng Nam), niên đại muộn nhất thuộc thế kỷ XVII (Porome – Ninh Thuận). Các tháp được xây dựng trên mỗi địa điểm có thể là một tháp hoặc 3 tháp và có thể là một cụm gồm nhiều tháp; đặc biệt có địa điểm tập trung thành một quần thể kiến trúc (Mỹ Sơn-Quảng Nam) được các nhà nghiên cứu gọi đó là một “đô thị tôn giáo” (1). Có khi trên một địa điểm có nhiều kiến trúc, mà niên đại dựng xây lại không đồng nhất. Trong những nhóm 3 tháp như Hoà Lai, Khương Mỹ, Dương Long “... trình tự xây dựng các kiến trúc dường như đã có thể xác định... tháp thờ Nam, tháp thờ trung tâm, tháp thờ Bắc(2). Những cụm tháp như Bánh ít; Ponaga thì niên đại mỗi kiến trúc lại càng có sự khác nhau. Đặc biệt các kiến trúc ở Mỹ Sơn, với 68 kiến trúc hiện biết, thì ở đây có cả quá trình dựng xây gần ngàn năm trong lịch sử.

Trên mỗi địa điểm, các kiến trúc lại được dựng xây nhiều lần, lần sau kế thừa lần trước, có thể kế thừa địa điểm, có thể kế thừa cả một phần kiến trúc cũ. Các nhà nghiên cứu trước đây khi tiếp cận nhóm tháp A-Mỹ Sơn đã nhận thấy các công trình kiến trúc này được dựng xây trên nền của các công trình kiến trúc trước đã bị sụp đổ mà dấu vết để lại là tấm bia Mỹ Sơn I có niên đại vào thế kỷ V(3). Các cuộc khai quật khảo cổ học trong những năm gần đây phục vụ cho việc trùng tu tôn tạo tháp Champa đã cung cấp nhiều tư liệu, càng thấy rõ điều đó. Trong quá trình trùng tu tháp Ponaga (Khánh Hoà) cuộc khai quật khảo cổ học đã tìm thấy một phần móng của công trình kiến trúc xưa dưới nền công trình kiến trúc hiện còn. Dựa vào họa tiết trang trí điêu khắc trên gạch cho biết công trình nền gốc có niên đại thuộc thế kỷ VIII,

*TS. Viện khảo cổ học

phù hợp với tài liệu lịch sử ghi chép về địa điểm kiến trúc tôn giáo này(4). Cuộc khai quật khu Tháp Bánh ít (Bình Định), năm 2002, cho thấy tháp Cổng có hai phần kiến trúc riêng biệt, ngăn cách nhau bằng một lớp vật liệu đá ong. Phần chân đế là của một kiến trúc cũ được sử dụng lại; phần trên là kiến trúc được xây dựng về sau. Dựa vào khối kiến trúc, hoa văn trang trí... cho biết trên cùng tháp Cổng có hai niên đại khác nhau, phần trên có niên đại muộn hơn phần dưới(5). Gần đây tại cuộc khai quật phục vụ cho tôn tạo tháp F1-Mỹ Sơn, kết quả cho biết tháp F1 có phần trên được dựng xây trên nền đế của một kiến trúc cũ. Đế chân tháp F1 có quy mô lớn, khối kiến trúc to, trang trí đơn giản (6). Hiện tượng trên có thể được nhận thấy trên cả công trình kiến trúc hiện còn, như tháp C2, C3... ở Mỹ Sơn. Đúng như Giáo sư Nguyễn Duy Hinh nhận xét "Trong quá trình tồn tại, tự người Chăm cũng đã nhiều lần trùng tu tháp Chăm"(7). Như vậy, tháp Champa hiện còn có thể là một kiến trúc thống nhất và không thống nhất về niên đại. Do vậy, khi tiến hành trùng tu tôn tạo loại hình kiến trúc này, phải căn cứ vào thực tế của mỗi di tích mà thiết kế, đề ra phương án phù hợp, trả lại đúng dáng vẻ được tạo xây qua các thời điểm lịch sử của chúng. Vì thế, việc nhìn các tháp Champa là một tổng thể kiến trúc có cùng niên đại là chưa thích hợp. Khi thiết kế tu bổ, tôn tạo, việc khảo sát tỉ mỉ mỗi thành phần ở kiến trúc là việc làm cần thiết trước khi bắt tay vào công việc cụ thể. Chính vì thế việc khai quật khảo cổ học là không thể thiếu, vì nó cung cấp tư liệu chân xác cho việc tu bổ tháp Champa. Điều đó càng cần hơn khi tiến hành trên một khu kiến trúc gồm nhiều công trình. Việc xác định niên đại các thành phần kiến trúc của di tích sẽ góp phần cho việc tu bổ tôn tạo trả lại các thành phần kiến trúc, hoa văn trang trí về với thời kỳ tạo tác ra chúng.

2- Về đặc điểm kiến trúc và điều khắc trang trí.

Tính riêng biệt của tháp Champa là loại hình kiến trúc tôn giáo, ảnh hưởng từ văn hoá Ấn Độ. Tồn tại và phát triển hơn một ngàn năm trong lịch sử, mỗi giai đoạn, các tháp Champa được xây dựng có sự thay đổi về bình đồ kiến trúc, vật liệu xây dựng, đặc biệt là họa tiết trang trí, phản ánh thẩm mỹ khác nhau của mỗi thời tạo tác ra chúng.

Trước hết, theo dòng chảy của lịch sử, các

công trình kiến trúc chính (Kalan) của hệ tháp Champa có niên đại sớm (như kiến trúc của các dân tộc ở Đông Nam Á chịu ảnh hưởng văn hoá Ấn Độ), thường có bình đồ hình chữ nhật như các tháp Mỹ Khánh; Mỹ Sơn E1, F1.

Các tháp chính (Kalan) ở giai đoạn sau thường có bình đồ hình vuông và chiếm một tỷ lệ lớn.

Các tháp Champa có niên đại sớm cơ bản được xây dựng bằng gạch như tháp Mỹ Khánh; Hoà Lai, Phố Hải, đến giai đoạn sau có sự tham gia tích cực của vật liệu đá. Đặc biệt giai đoạn ảnh hưởng của văn hoá Khmer (thế kỷ XII-XIII) thì vật liệu đá đã giữ vai trò quan trọng trong trang trí ở nhiều kiến trúc, như tháp Dương Long, Tháp Đồi. Song về cơ bản vật liệu xây dựng tháp vẫn là gạch.

Nhìn chung, các tháp Champa được xây dựng theo mô hình tôn giáo chung, nhưng trong mỗi giai đoạn lịch sử có sự biến tấu nhất định. Đặc biệt, trên mỗi thành phần kiến trúc đều được chạm khắc hoàn chỉnh, hợp lý, có giá trị mỹ thuật cao, phản ánh rõ thời đại sản sinh ra chúng. Điều dễ nhận thấy là các họa tiết trang trí thay đổi theo từng thời kỳ, có họa tiết được thay thế, có họa tiết mới, có họa tiết được kế thừa. Dựa vào sự biến đổi của các thành phần kiến trúc, các họa tiết trang trí cùng các nguồn tài liệu khác như lịch sử, bi ký, các nhà nghiên cứu đã chia các kiến trúc tháp Champa thành nhiều phong cách khác nhau theo mỗi giai đoạn lịch sử, góp phần định niên đại cho từng khu tháp, từng tháp một cách hợp lý chính xác. Do vậy, khi tiến hành tu bổ tôn tạo tháp, để đảm bảo sự chân xác khoa học, cần chú ý đến từng thành phần, họa tiết trang trí và niên đại của chúng, để có cách ứng xử thích hợp. Lấy một ví dụ, tháp Trung tâm của nhóm tháp Bánh ít, được coi là công trình mở đầu phong cách tháp Bình Định, nhưng khi nghiên cứu toàn bộ, chúng ta nhận thấy trên tháp ngoài có các yếu tố kiến trúc đặc trưng như vòm cửa kiểu mũi lao nhiều lớp, bộ mái nhiều tầng thu nhỏ, tháp góc nhiều lớp nhô lên... trên ô cửa giả ở thân tháp vẫn nhận thấy hình ảnh tu sĩ thể hiện đứng được kế thừa những yếu tố thuộc phong cách Mỹ Sơn A1 trước nó.

Ví dụ trên cho thấy, đặc điểm kiến trúc, họa tiết trang trí là những vấn đề quan trọng cần xác định rõ cho mỗi kiến trúc trước khi tiến hành tu bổ, tôn tạo. Tuy nhiên, các kiến trúc

tháp còn lại cho đến nay hầu như đều không còn nguyên dạng. Vì thế ngoài việc tận dụng tư liệu theo tính quy luật riêng trong kiến trúc và trang trí (lấy tính đối xứng là chủ đạo) thì các cuộc khai quật khảo cổ học là công việc không thể thiếu nhằm góp thêm tư liệu tin cậy cho việc tu bổ, phục hồi các thành phần, hoạ tiết bị mất trên các tháp.

3- Trở lại vấn đề tu bổ tôn tạo tháp Champa.

Theo Hiến chương Quốc tế về bảo tồn và trùng tu di tích và di chỉ, thông qua tại VENICE, năm 1964, được tổ chức ICOMOS chấp nhận năm 1965 thì "... Mục đích của tu bổ là bảo tồn và làm lộ ra giá trị thẩm mỹ và lịch sử của di tích, và phải dựa trên cơ sở tôn trọng vật liệu gốc và các cứ liệu xác thực... Bất kỳ trong trường hợp nào, trước và sau khi tu bổ phải có nghiên cứu di tích về mặt khảo cổ và lịch sử" (Điều 9) "Những phần đóng góp có giá trị ở mọi thời kỳ vào việc xây dựng di tích cần phải được tôn trọng, vì tính thống nhất của phong cách không phải là mục tiêu cần đạt được của tu bổ..." (Điều 11).

Những điều khoản trên khi áp dụng vào kiến trúc tháp Champa cho thấy cần phải tôn trọng yếu tố nguyên gốc thuộc từng thành phần kiến trúc có niên đại khác nhau trên một tháp. Tuy theo hiện trạng cụ thể có thể gia cố tạm thời hay gia cố bền vững, nhưng giữ nguyên gốc là việc làm không thể thay thế để làm nổi bật giá trị thẩm mỹ và giá trị lịch sử của di tích. Ví dụ, trên tháp F1-Mỹ Sơn phần chân đế có yếu tố nguyên gốc thuộc thế kỷ VIII, phần trên thân tháp lại thuộc cuối thế kỷ IX. Không thể coi tháp F1 là một tổng thể thống nhất về niên đại, cho nên khi gia cố cần phân biệt rõ các thành phần kiến trúc khác nhau để làm nổi bật giá trị lịch sử, giá trị mỹ thuật trong mỗi giai đoạn liên quan tới tháp. Trường hợp này cũng cần được áp dụng đối với tháp Cổng khu tháp Bánh ít (Bình Định).

Ở những tháp có nhiều yếu tố mỹ thuật kế thừa của giai đoạn trước nó, thì không thể thay thế hoặc làm lại theo một phong cách thống nhất trên một kiến trúc, vì việc đó dẫn đến làm sai lệch, làm mất những di sản cổ xưa, khiến di tích có vẻ hoàn chỉnh, nhưng nội dung thì bị phai tàn.

Việc cần thiết là, từ tài liệu hiện vật thu được qua khai quật khảo cổ, phải nghiên cứu đánh giá đúng vị trí của hiện vật được đảm nhận

trong kiến trúc và tái định vị chúng theo đúng gốc ban đầu. Bởi mỗi hiện vật đều có đời sống riêng là ngôn ngữ khối phản ánh lịch sử và thẩm mỹ của kiến trúc. Chính vì thế "... điều tra, khai quật khảo cổ học để lấy số liệu xây dựng Dự án bao giờ cũng phải là việc làm đầu tiên"(8). Trong quá trình lập kế hoạch, thiết kế việc tu bổ tôn tạo các tháp Champa. "Khảo cứu đầy đủ, trong đó có việc khai quật khảo cổ học có hệ thống, sưu tầm xây dựng hồ sơ khoa học, trùng tu để cứu vãn và duy trì mãi mãi những giá trị nguyên gốc của di sản văn hoá vật thể Chăm-đó là định hướng duy nhất đúng phù hợp với khoa học hiện đại, phù hợp với khả năng của các thế hệ chúng ta"(9). Đây là một định hướng đúng, cơ bản trong việc trùng tu các kiến trúc tháp Champa hiện nay cần được phát huy./.

L.Đ.P

Chú thích:

- 1), Ph.Stern: L'Art du Champa et son Evolution-Touloure 1942
- 2) , Ph.Stern: L'Art du Champa et son Evolution-Touloure 1942
- 3) H.Parmentier: Le Cirque de Mỹ Sơn Hà Nội 1904
- 4) Nguyễn Công Bằng: Tháp Bà ở Nha Trang. Luận án Tiến sĩ Lịch sử-Hà Nội 2000. Phòng Tư liệu Viện Khảo cổ học
- 5) Lê Đình Phụng: Báo cáo khai quật khu tháp Bánh ít (Bình Định). Hà Nội 2002. Phòng tư liệu Viện Khảo cổ học.
- 6) Lê Đình Phụng: Báo cáo khai quật nhóm tháp F-khu di tích Mỹ Sơn. Hà Nội 2003 Phòng tư liệu Cục Di sản văn hoá - Bộ Văn hoá-Thông tin.
- 7) Kỷ yếu hội thảo kỹ thuật lần thứ nhất trùng tu các di tích đền tháp Champa. Nha Trang - 4/2000. Tr 100
- 8) Nguyễn Quốc Hùng: Một vài suy nghĩ về tình hình thực hiện các dự án bảo tồn tu bổ di tích ở nước ta trong thời gian qua. Tạp chí Di sản văn hoá số 1. Hà Nội 12-2002, tr 59.
- 9) Hoàng Đạo Kính: Bảo tồn các di tích văn hoá Chăm: một vài vấn đề lý luận và thực tiễn. Kỷ yếu hội thảo kỹ thuật lần thứ nhất trùng tu các di tích đền tháp Champa. Nha Trang 4-2000

